

ISLAMSKI SVJETOPOGLED I MODERNA ZNANOST¹

Seyyed HOSSEIN NASR
S engleskog preveo: Almir FATIĆ

UDK 001.3:28
28-1

Pitanje islama i moderne znanosti zajedno s njezinim sljedbenikom, modernom tehnologijom, do danas se kontinuiraju kao jedno od ključnih pitanja s kojim se suočava islamska zajednica. Njime su se zanimali i dalje se zanimaju brojni učenjaci i mislioci, obuhvatajući skoro cijeli spektar islamskih intelektualnih aktivnosti još od prošlog stoljeća. Ovaj povećan interes za to pitanje nije skorašnji; on se, zapravo, vraća na početke intelektualnog susreta islamskog svijeta i modernog Zapada: u rano devetnaesto stoljeće i obuhvata *nabda*-pokret u arapskom svijetu kao i slične pokrete među Perzijancima, Turcima i muslimanima indo-pakistanskog potkontinenta tog vremena. Ono je privlačilo tako različite osobe kao što su: Džamaluddin Astrābādi (al-Afgani), Sejjid Ahmed Han, Zia Göklap, Muhammed Ikbal, sljedbenici *selefija*-pokreta i, u naše vrijeme, različiti šejhovi Al-Ahzara kao i praktičari moderne znanosti kakav je Abdusselam.

Dok je u počecima interes muslimanskih mislilaca za zapadnjačku znanost i donekle za tehnologiju bio zbog njihovog izazova na intelektualnom i tehnološkom nivou kao i zbog političke nezavisnosti, barem na papiru, muslimanskih zemalja,

interes muslimanskih vlada za znanost i tehnologiju danas je gotovo uvijek zbog toga što one osjećaju potrebu za zadobijanjem moći, bilo ekonomskom ili vojnom, a ne temelji se na mudrosti. Zapravo, čitava jedna armija modernista pridružila se tzv. fundamentalistima² u njihovoj neselektivnoj hvali moderne znanosti i tehnologije slijepo izjednačavajući znanost u njezinom sadašnjem značenju u engleskom jeziku s riječju *al-'ilm* Kur'ana Časnog, Hadisa i cjelokupne islamske intelektualne tradicije. Većina takvih su ostali neosjetljivi za razliku između cilja znanja radi postizanja mudrosti dubljim razumijevanjem Božijih znakova (*ayat*) i Njegovog stvaranja u odnosu na Njega te usavršavanjem ljudske duše, s jedne strane, i cilja znanja radi zadobivanja moći kako bi se vladalo Božijom stvaranjem i drugim ljudskim bićima, posebno onima koji pripadaju drugoj naciji, etničkoj ili religijskoj grupi, kao što to historija modernog Zapada tako lahko ilustruje, s druge strane.

Naravno, može se razumjeti zašto se slijepa hvala i skoro "obožavanje" moderne znanosti i tehnologije pokazuje svuda među sektorima islamskog društva usprkos dubokim političkim, teološkim i juridičkim razlikama, kada se vidi jedan rat u kome se ubija

nekim šezdeset ljudi na jednoj strani i hiljade njih na muslimanskoj strani, ili primijeti da su u svakom susretu muslimana s drugima, od Bosne do Čečenije, Kašmira, Filipina, Afganistana, Iraka i Palestine, muslimani uvijek u defanzivi, neki budu masakrirani, a u nekim slučajevima i "očišćeni".

Ipak, ova želja za prihvatanjem zapadnjačke znanosti i tehnologije naslijepo i bez kritičke ocjene, bez obzira koliko je ona razumljiva na emocionalnom nivou ili politički probitačna ili, čak, nužna, ne može ostati nemarna spram osnovne istine dubokog pitanja odnosa između islamskog svjetopogleda i moderne znanosti. A, islamski govoreći, istina (*al-haqq*) je ta koja uvijek mora nadjačati i mi kao muslimani moramo uvijek misliti više u terminima istine nego probitačnosti, bila ona politička ili neka druga, nikada ne zaboravljajući kur'anski ajet: *I reci: Istina je došla a laž nestala; doista, laž nestaje*.³

Stoga je nužno prije bilo čega drugog analizirati modernu znanost i podvrgnuti je jednom dubokom kriticismu iz islamskog gledišta, po kojim se podrazumijeva ne samo bilo kakvo gledište koje tvrdi da je islamsko spajanjem izvanjskih značenja nekih ajeta Časnoga Kur'ana sa svim vrstama koncepata i "izama" uvezenim iz modernog Zapada, već gledište koje je derivirano iz islamske intelektualne tradicije, uključujući sve njezine grane, tradicionalnim razumijevanjem i u najuniverzalnijoj perspektivi islama, a ne kroz teološko i juridičko sektaštvo.

¹ "The Islamic Worldview and Modern Science" (Keynote Address) u: Seyyed Hossein Nasr, *In conversation with Muzaffar Iqbal, Islam, Science, Muslims and Technology* (Kuala Lumpur:

Islamic Book Trust, 2007), 177-203.

² V. Seyyed Hossein Nasr, *Traditional Islam in the Modern World* (London: KPI, 1990), 11 ff.

³ Al-Isra', 81.

Kritika moderne znanosti

Nije moguće pravedno izvršiti potpuni kritičizam moderne znanosti iz tradicionalne islamske tačke gledišta u ovoj kratkoj prezentaciji, zadatak koji su izvršili na jedan ili drugi način drugi učenjaci i autor ovoga rada u jednom drugom kontekstu, mada mnogo toga još ostaje da se dotjera.⁴ Neke temeljne tačke povezane s ovim kritičizmom ipak ovdje moraju biti spomenute.

Prvo, što je čak doseglo i džamijske minbere širom islamskog svijeta, jeste negativni kritičizam. A to je odbijanje kritičkog izučavanja zapadnjačke znanosti, često kao rezultat intelektualnog kompleksa inferiornosti kojim se, onda, jednostavno zapadnjačka znanost izjednačava s nastavljanjem islamske znanosti bez bilo kakvog razmatranja promjene paradigme i uspostavljanja nove filozofije prirode i znanosti tokom naučne revolucije, događaja koji oštro distingvira modernu znanost ne samo od islamske znanosti, već, također, od njezine vlastite srednjovjekovne i rane renesansne prošlosti. Zapanjujuće je kako neki ne samo da jednostavno izjednačuju modernu znanost s islamskom znanošću nego, također, pokušavaju primijeniti modernu filozofiju znanosti na temelju jedne agnostičke znanosti prirode i često na način koji je već izvan mode na Zapadu, da bi presudili istinitosti ili nedostatku iste te islamske pozicije.⁵

Druga tačka tiče se odnosa između vrijednosnog sistema i moderne znanosti. Umjesto kritiziranja implicitnog sistema vrijednosti inherentnog modernoj znanosti iz islamske tačke

gledišta, mnogi šampioni imitacije moderne znanosti i tehnologije tvrde su one vrijednosno oslobođene, pokazujući tako svoje neznanje čitave generacije zapadnjačkih filozofa i kritičara moderne znanosti na samom Zapadu, koji su izložili nepobitne argumente o činjenici da se moderna znanost, kao i svaka druga znanost, temelji na posebnom vrijednosnom sistemu i specifičnom svjetopogledu koji svoje izvorište ima u specifičnim pretpostavkama koje se tiču prirode fizičke realnosti, predmeta kojim se pristupa ovoj izvanjskoj realnosti i odnosa između toga dvoga.

Moderna znanost mora se izučavati u svojim filozofskim temeljima iz islamske tačke gledišta, kako bi muslimani precizno otkrili koji je to sistem vrijednosti i filozofskih pretpostavki koje se tiču prirode realnosti na kojima ona počiva i kako se taj vrijednosni sistem i filozofske pretpostavke suprotstavljaju, nadopunjavaju ili prijete islamskom vrijednosnom sistemu i konceptu prirode – koji za muslimane definitivno dolazi od Boga i nisu samo ljudske forme znanja. Moderne znanosti su, nasuprot tome, utemeljene na definicijama ljudskoga razuma i pet izvanjskih osjetila te specifičnom poricanju bilo koje druge moguće avenije autentičnog znanja. Muslimanski mislioci moraju prestati govoriti o modernoj fizici, to da ona nije zapadnjačka, već internacionalna, dok skrivaju njezine provincijalne temelje utemeljene na posebnoj filozofiji i sistemu vrijednosti povezanim sa specifičnim periodom, ne globalne, već evropske historije. Čak i boing 747 jednostavno nije

globalan samo zato što sada aterira u Samoa, Tokiju, Pekingu kao i Islamabadu i Teheranu. Zapravo, taj avion je rezultat tehnologije proizašle iz partikularnog pogleda ljudskog odnosa spram snaga prirode i okoliša kao i razumijevanja samoga čovjeka, pogleda kojeg mnogi zagovaraju u modernom i čak postmodernom Zapadu pokušavajući ga globalizirati eliminiranjem drugih svjetova prirode i ljudskog odnosa spram nje uključujući, naravno, i onaj islamski.

Moderna znanost je izravni izazov drugim svjetopogledima uključujući i islamski, koji tvrdi da se znanje stvarnosti ne temelji samo na razumu nego i na Objavi i inspiraciji. U svakom slučaju, bilo koja ozbiljna kritika moderne znanosti mora uključivati sistem vrijednosti i svjetopogled na kojem se ona temelji i kojeg propagira. Stoga ostaje velika obaveza pojasniti koje su to vrijednosti i svjetopogledi, vrjednovati ih i kritizirati iz autentične islamske perspektive.

Usko povezano s općim pitanjem vrijednosti jeste pitanje etike. Brojni spisatelji govore o tome kako su znanstvenici individualno etični i kako neetično korištenje moderne znanosti nije njihova greška. Postoje, naravno, mnogi pobožni kršćanski, jevrejski i muslimanski znanstvenici na Zapadu kao i muslimanski, budistički i hindu(istički) znanstvenici na Istoku. Međutim, ova činjenica nema ništa sa neetičkim karakterom moderne znanosti same po sebi. Neki najetičniji znanstvenici koje smo mi sreli u našoj mladosti pomogli su napraviti bombu koja je u dva dana ubila preko dvjesto hiljada ljudi u Japanu prije pola stoljeća,

⁴ V. npr. brilijantne radove Titusa Burckhardta, posebno njegov *Mirror of the Intellect*, op. cit.; također v. njegov *Moorish Culture in Spain*, trans. Alisa Jaffa (London: George Allen and Unwin, 1972). Također, v.: Osman Bakar, *Tawhid and Science, Essays on the History and Philosophy of Islamic Science* (Kuala Lumpur: Secretariat for Islamic Philosophy and Science, 1991). Što se tiče naših vlastitih radova, v.: S.H. Nasr, *Science and Civilization in Islam*, op. cit.; *An Introduction to Islamical Cosmological Doctrines*,

op. cit.; *Man and Nature, the Spiritual Crisis of Modern Man*, op. cit.; *Islamic Science: An Illustrated Study*, op. cit.; i *The Need for a Sacred Science*, op. cit. Također v.: *MAAS Journal of Islamic Science*, uredio M. Zaki Kirmani, Aligarh University, koji sadrži brojne studije o ovoj temi i, skoriji, polugodišnji časopis *Islam & Science*, koga uređuje Muzaffar Iqbal. Još v.: Rais Ahmad and S. Naseem Ahmad (ur.), *Quest for New Science* (Aligarh: Center for Studies in Science, 1984). Nadalje, v. različite djela

Seyyeda Muhammada al-Naquiba al-Attasa, posebno njegovo djelo *The Positive Aspect of Tasawwuf: Preliminary Thoughts on an Islamic Philosophy of Science* (Kuala Lumpur: Islamic Academy of Science, 1981).

⁵ Takav je slučaj sa pozitivističkom i racionalističkom filozofijom Karla Poppera koju, već ozbiljno kritiziranu na Zapadu, usvajaju brojni ljudi, posebno u Iranu i Pakistanu, kako bi ocijenili i kritizirali tradicionalnu islamsku epistemologiju i filozofiju znanosti uključujući i znanost.

a da ne govorimo o tragedijama koje su prouzročili etički njemački znanstvenici tokom *nazi* perioda.⁶ Štaviše, rezultat djela najponiznijih znanstvenika koji nikada nisu 'ni mrava zgazili', pomogao je uništenju brojnih vrsta u Božijem stvaranju.

Zapravo, znanje i njegova primjena ne može izbjeći etičke implikacije. Moderna znanost je pomogla uništavanju svih drugih perspektiva o prirodi, uključujući i religijske, potiskivanjem njihovih tvrdnji o znanju stvaranja svijeta ka poeziji, mitu ili čak, još gore, praznovjerju, i tako ih udaljila od citadele zvanično prihvaćenog znanja prirode. Ono što je još ostalo od etike na Zapadu jeste, u suštini, abrahamovska (ibrahimovska) tradicija i, otuda, na mnogo načina bliska etičkim principima i praksama islama. Odbijanjem tradicionalne abrahamovske tvrdnje o znanju prirode moderna znanost pomaže kreiranju uvjeta u kojem ovo etičko naslijeđe biva svakodnevno sve više i više nagriženo budući da ono ne korespondira bilo kojem objektivno prihvaćenom znanju stvarnosti u modernom svijetu.

Muslimani nikada ne bi trebali pomisliti da se ova situacija dogodila samo zbog slabosti kršćanstva i da se negativne etičke posljedice primjene znanosti videne na Zapadu ne mogu prenijeti u islamski svijet. Takav zaključak ne bi bio ništa drugo nego rezultat jednog površnog i vještačkog mišljenja utemeljenog obično na oskudnom znanju zapadnjačke intelektualne, filozofijske i znanstvene historije, koje, nažalost, karakterizira mnogo muslimanskih odgovora modernom Zapadu od prošlog stoljeća.

Ono što je potrebno jeste jedna pozitivna islamska kritika bazirana na znanju a ne na sloganima, ne samo onoga što moderna znanost jeste već i onoga što ona nije, iako mnogi njezini eksponenti i propagatori to tvrde. Moderna znanost nije jedina legitimna znanost prirodnog poretka, već *jedna* znanost prirode legitimna samo unutar premisa njezinih pretpostavki prirode: poznatog objekta i mislećeg subjekta. Muslimani moraju

biti kadri održati tradicionalni islamski intelektualni prostor za legitimiranje kontinuiteta islamskog gledišta prirode stvarnosti koji korespondira islamskoj etici, ne negirajući legitimitet moderne znanosti unutar njezinih vlastitih granica. Inače, bez obzira koliko puta se muslimanski naučnici molili (klanjali), zamjenjivanje islamskog intelektualnog univerzuma onim deriviranim iz zapadnjačke znanosti, koji može obogatiti i ojačati islamske zemlje, uništiti će utjecaj islamske etike nad širom islamskom zajednicom. Primjetno je da se ovo događa ne samo u slučaju kršćanskog Zapada već, također, i među onim moderniziranim muslimanima koji su napustili većinu svog duhovnog i etičkog naslijeđa u ime "znanstvenog svjetopogleda", propagiranog, s jedne strane, od danas uglavnom mrtvog marksizma kao pseudoreligijskog slogana i, s druge strane, od sekularizma i naturalizma koji su se uzdigli kao zastava koja ujedinjuje tako mnogo sekularista, humanista i drugih antireligijskih snaga na Zapadu.

I, konačno, postoji najbitniji kritičizam koji se tiče neutralnog stava moderne znanosti o religiji i najveće uloge znanosti u stvaranju mentalnog ambijenta iz kojeg su Bog i eshatološke realije odsutni i stoga su definitivno "nestvarni". Brojni zapadnjački autori pokušavaju pokazati da moderna znanost nije protiv religije i da ona nužno ne poriče Boga, a isto tvrde i mnogi muslimani. Međutim, u većini ovih debata od religije se, a ne od znanosti traži da se sama reformira ili promijeni svoje doktrine, posebno svoje tvrdnje o znanju natprirodne i prirodne realnosti, s rezultatom da, četiri stoljeća nakon nastanka moderne znanosti, religija je sada ta, a ne znanost, koja je u izvjesnoj mjeri marginalizirana.

Zapadnjački teolozi povremeno, obično u strahopoštovanju moderne znanosti, ukazuju da ovo ili ono znanstveno otkriće potvrđuje neko partikularno religijsko naučavanje, nesvjesni koliko je opasno povezivati ono što posjeduje karakter apsolutnosti s formom znanja koja je po definiciji prolazna, iako ona odražava određene metafizičke istine ako se promatraju iz metafizičkog, a ne iz prostog znanstvenog pogleda.⁷ Ova vrsta površne korelacije posebno je očigledna danas u onom što se naziva kosmologija na Zapadu, a koja nije ništa drugo nego ekstrapolacija astrofizike i nema ništa s kosmologijom kako se ona tradicionalno razumijeva.⁸ Mnogi teolozi su godinama bili uzbuđeni oko teorije velikog praska (*Big-Bang Theory*) koja je, tvrde oni, u skladu sa biblijskim i čak sa kur'anskim razumijevanjem stvaranja. Međutim, mnogi kosmolozi sada počinju poricati stvarnost teorije velikog praska same po sebi.

Značajno je ovdje istaknuti da mora postojati dublja analiza i kritika moderne znanosti u njezinom odnosu spram religije iz islamske tačke gledišta, naspram oslabljene intelektualne reakcije da se prvo prihvate teorije, hipoteze i čak pretpostavke moderne znanosti kao apsolutne istine, a, zatim, pokuša iznuditi ovaj ili onaj ajet Časnoga Kur'ana ili nekog *hadisa* kako bi se dokazala islamska saglasnost ovoj najprolaznijoj formi znanja, čiji prestiž proizlazi ne iz osvjetljavanja koje ona obdaruje prirodu stvarnosti već iz činjenice da ona vodi postizanju bogatstva i moći nad prirodom, kao što je to ustvrdio jedan od njegovih utemeljitelja, Francis Bacon.

Bitno je pokazati da je u modernoj znanosti sama "hipoteza" postojanja Boga suvišna za sistem. Neko može biti poznat fizičar koji je pobožni katolik, jevrej ili musliman, ali također

⁶ Period u historiji Njemačke od 1933. do 1945. god. koji se još naziva i Trećim rajhom (nap. prev.).

⁷ V. Wolfgang Smith, *Cosmos and Transcendence: Breaking Through the Barrier of Scientific Belief* (La Salle: Sherwood Sugden and Co., 1984).

⁸ V.: Burckhardt, *Mirror of the Intellect*, op. cit., 13 ff. Također v.: Wolfgang Smith, *The Wisdom of Ancient Cosmology – Contemporary Science in the Light of Tradition* (Oakton: Foundation for Traditional Studies, 2003).

i slavni fizičar koji je agnostik ili ateist. Stvarnost Boga nema ništa sa sistemom moderne znanosti, kao što to vidi ta znanost, i On je, kako su to nazvali neki znanstvenici, "jedna nepotrebna hipoteza". Danas se i sama fizika mijenja i neki govore o nužnosti uzimanja u obzir Boga i svjesnosti kao temelja čak i kvantne mehanike, ali ovo gledište je još uvijek daleko od prihvatljivosti većini modernih fizičara, a prevalentno gledište poučava da je jedina ispravna i legitimna forma znanja ona iz koje je Bog jednostavno odsutan, bez obzira koliko moderni znanstvenici individualno vjerovali u Njega.

Kako islam prihvata bilo koju formu znanja koja nije ukorijenjena u Bogu i nužno ne vodi k Njemu? Kako objašnjava univerzum bez čak i referiranja na Transcendentni Uzrok svih stvari o kojem Kur'an Časni govori na skoro svakoj stranici? Tradicionalno islamsko mišljenje osiguralo je mnogo dubokih odgovora na takve dileme, dok se savremeni islamski svijet može okarakterisati kao partikularan, lišen odgovora koji bi se čak i približili dubini odgovora koje su dali naši preci. Zbog toga su, zapravo, oni znanstvenici i mislioci na Zapadu koji se ozbiljnije zanimaju za alternativna gledišta o stvarnosti mnogo zainteresiraniji za drevne muslimanske mislioce nego za savremene muslimanske glasove. Ne postoji način da se nađe put ka zdravijim odnosima između islama i moderne znanosti od jedne duboke kritike svakog sistema koji tvrdi da posjeduje znanje o Božijem stvaranju, uključujući i modernu znanost, iz islamske tačke gledišta.

Pitanje usvajanja moderne zapadnjačke znanosti

Više od jednog stoljeća, različiti muslimanski lideri, religijski i politički, izjašnjavaju se za ubrzano i potpuno usvajanje moderne zapadnjačke znanosti i tehnologije dodajući, povremeno, nekoliko pobožnih napomena da taj čin mora biti kombiniran sa očuvanjem islamske etike. Ne postoji,

međutim, mogućnost usvajanja moderne znanosti naslijepo, bez najvećih negativnih posljedica po islamsko društvo. Naravno, može postojati vrsta adopcije utemeljena više na slijepoj emulaciji (oponašanju) nego na razboritoj selekciji, koja se može zapaziti u mnogim islamskim zemljama danas, bez pokušaja prihvatanja moderne znanosti *in toto*, što dovodi do svake značajne znanstvene aktivnosti i kreativnosti koje su islamske, i bez potpune integracije moderne znanosti u islamski svjetopogled. U najboljem slučaju, to vodi ka doprinosu prelevantno modernoj znanosti od muškaraca i žena koji su muslimani, ali čiji islamijet ima malo utjecaja na znanost kojoj oni doprinose. Da se uspješno dogodila potpuna integracija činjenica moderne znanosti u islamski svjetopogled, onda bi utjecaj na samo islamsko društvo bio mnogo veći od onoga koji se danas vidi, tj. žalosna situacija precizno nastala iz sadašnjeg nedostatka uspjeha u izvršavanju takvog procesa.

Nekritičko usvajanje zapadnjačke znanosti može se potpuno izvršiti samo usvajanjem i njezinog svjetopogleda i, u tom slučaju, posljedice za islamsko gledište stvarnosti, kosmičke i metakosmičke, ne mogu biti ništa drugo nego katastrofalne. Ne bi one bile drugačije ni za druge religije. Oni koji spominju slučaj Japana ne bi trebali gledati samo na znanstveni i tehnološki uspjeh te nacije, dok su neke od njezinih tradicionalnih institucija, kao što je car, sačuvane i ljudi nastavljaju nositi kimona i koristiti štapiće za jelo. Situacija se također mora promatrati iz perspektive budizma i šintoizma i duhovne pustoši koja se nanijela nad japanskom religijskom tradicijom prouzrokujući glavnu društvenu krizu u tolikoj mjeri da sada neki u Japanu govore o "reazijanizaciji" te zemlje.

Šta, onda, treba učiniti? Digestija svake izvanjske supstance za svako živo biće uključuje dvije stvari: apsorpciju (usvajanje) i odbijanje. Da mi usvojimo sve ono što pojedemo bez odbijanje nečega od toga, za kratko vrijeme mi bismo umrli. Isti

je slučaj sa živom religijom i civilizacijom i, da ne bi zaboravili, islam je još uvijek vitalna i živuća religija i čak velika civilizacija, koju je ta religija stvorila – premda djelimično razorena ne samo od Europljana već, također, i od samih moderniziranih muslimana – daleko je od umiruće. Islam i islamska civilizacija ne mogu usvojiti modernu znanost ozbiljno bez odbijanja, kao što se i usvajanje – koje se može nazvati razboritom adaptacijom i usvajanjem – temelji na principima i prirodi žive stvarnosti islama i njegove intelektualne tradicije unutar koje se događa čin usvajanja i upijanja.

Ako je potreban dokaz za ovakvu očiglednu tvrdnju, potrebno je samo osvrnuti se na historiju islamskog svijeta tokom prošlog stoljeća. Ubrzani modernizam, slijepo obožavanje i oponašanje moderne znanosti sigurno nisu donijeli veliku znanstvenu renesansu u islamskom svijetu. Jedan površni scijentizam proizveo je veliki broj znanstvenika, a posebno inženjera u islamskom svijetu bez rojenja znanstvene aktivnosti koja izvire iz same islamske civilizacije, od koje su se otuđili mnogi zapadnjačko obrazovani muslimanski studenti moderne znanosti. Oni s ličnom pobožnošću utočište nalaze u velikom daru vjere (*al-iman*) i redovno klanjaju i uče Kur'an Časni, ali intelektualno osjećaju prognanost iz tradicionalnog islamskog intelektualnog univerzuma, kojeg oni počinju kritizirati kao da nije stvarno islamski i time stvaraju rascjep u islamskom intelektualnom svijetu upadljiv u tako mnogo današnjih islamskih zemalja. Štaviše, ovaj stav o zapadnjačkoj znanosti pomogao je rušenju mnogih islamskih humanističkih nauka, stvarajući tako vakuum čije posljedice su očigledne u mnogim dijelovima *Dar al-islama*.

Ono što je potrebno jeste ponovno otkrivanje i preformuliranje u savremenom jeziku islamskog svjetopogleda unutar čije same matrice svako strano tijelo, poput moderne znanosti, može biti izučavano, kritizirano, probavljeno, a strani elementi tom svjetopogledu odbijeni.

Štaviše, ovaj svjetopogled, što se tiče kosmosa i cijelog pitanja različitih znanstvenih epistemologija, ne može se jednostavno derivirati iz svetog prava ili Šerijata, koji utjelovljuje Božiju Volju za naše postupke u ovom svijetu, čak ni iz *kelama*, čija je uloga uvijek bila da zaštiti tvrđavu vjere od racionalističkih napada, pa ni iz jurisprudencije (*al-fiqh*), kako se razumije u svom sadašnjem stanju, a ne u njezinom kur'anskom značenju. Zapravo, taj svjetopogled mora biti deriviran iz *haqiqe* koja leži u srcu Časnoga Kur'ana i Hadisa, kako su je izložili i formulirali tradicionalni komentatori, kao i iz islamske metafizike, kosmologije, doktrinarnih i intelektualnih aspekata sufizma i samih islamskih znanosti.⁹

Samo u ovoj intelektualnoj tradiciji, izbjegavajući i moderniste i mnoge tzv. fundamentaliste, može se otkriti autentični islamski pogled koji se odnosi na znanje prirode i na, zapravo, svako pitanje o nivoima znanja. Samo uz pomoć te tradicije muslimani stvarno mogu dati vlastiti doprinos svakom obliku znanja koje tvrdi da odgovara nekim aspektima realnosti, bez da ga u tom procesu unište ili, pak, da ostanu samo puki imitatori i oponašatelji. Historija islamskog svijeta tokom prošla dva stoljeća nudi mnoge lekcije ako se izučava očima koje posjeduju ispravno viđenje ili onoga što Časni Kur'an naziva *al-basirah*.

Koraci u stvaranju autentične islamske znanosti

Put postizanja autentične islamske znanosti¹⁰ je dug, no, ipak, on se mora prijeći ako islamski svijet

ostaje da to bude, islamski, i, također, da kreira jednu znanost u skladu sa svojim vlastitim ethosom, kao što je to učinio prije hiljadu i dvjesta godina. Spomenimo, onda, nekoliko miljkaza na ovom dugom i napornom putu.

1. Prvi nužni korak jeste zastavljanje obožavajućeg stava prema modernoj znanosti i tehnologiji, koji danas umnogome dominira u islamskom svijetu, gdje se može detektirati krajnji scijentizam, dugo odbijan od mnogih vodećih fizičara i filozofa znanosti na Zapadu. Ovo je prisutno ne samo među muslimanima modernistima već, također, i među određenim najkonzervativnijim elementima islamskog društva koji, dok potpuno odbijaju koristiti razum u islamskom mišljenju, scijentizam prihvataju skoro neupitno. Ustvari, sami napad takvih grupa protiv islamske intelektualne tradicije tokom posljednja dva stoljeća mnogo je doprinio stvaranju vakuuma kojeg su ubrzano ispunili zapadnjački pozitivizam i scijentizam, stvarajući tenzije između izvanjske pobožnosti i potčinjenosti scijentizmu, što će svakako imati još veće katastrofalne posljedice u budućnosti od onih koje danas primjećujemo.

Ovaj trend se mora preokrenuti i sva moderna znanost i tehnologija moraju se promatrati ne u značenju inferiornosti, kao kad žaba gleda u oči poskoku, nego iz jednog nezavisnog islamskog svjetopogleda čiji su korijeni usidreni u Allahovoj Objavi i koji se može usporediti sa orlom koji vrluda horizontom i prati kretanje poskoka bez ikakve opčinjenosti njime. U svjetlu ovog svjetopogleda, čitav pojam dekadence u islamskoj civilizaciji, posebno onog što se tiče znanosti, mora se ponovo

ispitati. Zapad više ne treba diktirati kriterij za renesansu i dekadencu u njegovim vlastitim terminima i identifikovati znanstveni napredak čisto i jednostavno s civilizacijom, prosto zaboravljajući da jedna država može slati astronaute na Mjesec, dok njezini tinejdzeri ubijaju jedni druge na ulicama te iste države. Samo na temelju vlastite autentične islamske perspektive kompleks inferiornosti, tako proširen među takozvanom muslimanskom inteligencijom danas, može se prevladati i pripremiti tlo za kreativnu znanstvenu aktivnost povezanu sa islamskim svjetopogledom.

2. Tradicionalni islamski izvori moraju se dubinski proučavati: od Kur'ana Časnog i Hadisa pa do svih tradicionalnih djela o znanosti, filozofiji, teologiji, kosmologiji, sufijskoj metafizici i t.s., kako bi se formulirao islamski svjetopogled, a posebno islamski koncept prirode i znanosti prirode. Ovaj naporan i još uvijek nužan zadatak mora biti poduzet unutar okvira same islamske intelektualne tradicije, a ne jednostavnim navođenjem određenih ajeta Svete Knjige, često uzetih izvan konteksta i njihovim interpretiranjem od nas samih umom pretrpanog idejama, pitanjima i ideologijama koje su, moguće, daleko od islama. Svakako je ovo jedan od razloga zašto Časni Kur'an ukazuje na uputu u ovim terminima: *On ostavlja u zabludi koga hoće, a upućuje na Pravi Put koga hoće.*¹¹

Ljudi mogu biti pogrešno vođeni čak i kad čitaju Božiju Knjigu ako ih On ne upućuje. Kako je čudna, u najboljem slučaju i bezvrijedna u najgorem slučaju, pojava onih koji interpretiraju Časni Kur'an i Hadis, pretežno među brojnim muslimanima

⁹ Mnogi naši spisi koji uključuje ovo gore spomenuto bili su posvećeni ostvarivanju tog zadatka.

¹⁰ Mora se kazati nekoliko riječi o kriticismu izrečenom u nekim krugovima da je odbrana islamske znanosti jedna forma fundamentalizma. Ovo je krajnji kriticism utemeljen na novinarskom terminu lansiranom u zapadnjačkim medijima, ispunjenog pežorativnim konotacijama i korištenog za ma koje snage koje se

Zapadu ne sviđaju u datom trenutku. Svaka grupa ljudi koja se fotografirala kako se zajedno moli može biti i bila je korištena za pokazivanje opasnosti "fundamentalizma" i njegovog jačanja. Po toj logici, vaša i moja nena/baka, koje nikad nisu propustile molitvu u svojim životima bile su fundamentalističke nene/bake. Nadalje, navođenje primjera iz modernog Zapada i zapitanost zašto mora postojati islamska znanost, a ne

postoji kršćanska znanost, predstavlja pogrešno razumijevanje čitave moderne zapadnjačke intelektualne historije, a u smislu nastanka sekularizacije kosmosa i odvajanja znanja o svijetu od religije na Zapadu kao primjera i ideala za islamski svijet, budući da se religija islam temelji na jedinstvu (*al-tawhid*), on nikada ne može prihvatiti bilo koju formu nesvodljivog dualizma.

¹¹ Al-Nahl, 93.

na Zapadu, kao i među čitavom armijom moderniziranih muslimana u samom islamskom svijetu! Samo obnova tradicionalnog islamskog svjetopogleda može osigurati jednu autentičnu alternativu savremenom zapadnjačkom svjetopogledu koji i sam sada prolazi kroz duboke transformacije te, u jednom smislu, i disoluciju. Time će se izbjeći drugorazredna imitacija zapadnjačkog pogleda s nekoliko raspršenih kur'anskih ajeta dajući vrste interpretacije u okviru islamske autentičnosti.

Ponovno otkrivanje autentičnosti islamskog svjetopogleda, posebno onog koji se tiče znanosti prirode, također iziskuje duboko proučavanje i razumijevanje historije islamske znanosti na koji se svaka buduća autentična islamska znanost mora sama nakalemiti kako bi postala nova grana drveta koje svoje korijene ima u islamskoj Objavi te jedno stablo ranijih grana koje pokrivaju raspon od četrnaest stoljeća islamske historije. Nažalost, muslimani nisu aktivni koliko su to zapadnjački znanstvenici u klasificiranju historije islamske znanosti, a i oni koji rade ozbiljan posao obično su pod utjecajem zapadnjačkog razumijevanja uloge islamske znanosti u historiji zapadnjačke znanosti i pozitivističkog razumijevanja historije znanosti općenito onako kako se ona razvijala na Zapadu početkom ovog stoljeća – interpretacija koja je čak izazvala i neke zapadnjačke znanstvenike ove discipline.¹²

Kao i na mnogo drugih polja, agenda za muslimane na ovom polju zgotovljena je zapadnjačkim izvorima, čak i u krucijalnom polju islamske znanosti. Kakav god interes Zapada mogao biti u historiji islamske znanosti kao jednog od poglavlja u razvoju njegove vlastite znanosti, interes muslimana ne može biti nego

razumijevanje dugog razvoja znanosti u islamskoj civilizaciji u odnosu na islamsku Objavu i druge elemente islamske intelektualne tradicije. Islamska znanost mora se promatrati i izučavati iz islamske tačke gledišta i cijeliti po svojim dosezima, a ne samo po njezinoj ulozi u znanostima drugih civilizacija, bez obzira koliko je važna ta uloga i koliko je potrebno da se to danas naglasi. Na isti način, mora postojati prikladna islamska filozofija znanosti, tako da, također, mora biti i jedna islamska historija islamske znanosti i čak historija znanosti općenito sa svojom vlastitom metodologijom, definicijama i ciljevima, dok se integrira sva nemuslimanska učenost o ovom predmetu što je pozitivan kvalitet iz znanstvene, historijske i filozofske tačke gledišta.¹³

3. Velikom broju muslimanskih studenata trebalo bi dopustiti da studiraju modernu znanost na najvišem nivou, posebno osnovnu znanost ili ono što Zapad naziva čistom znanostu (*pure science*). Danas u islamskom svijetu mi imamo brojne doktore i inženjere u poređenju s onima koji izučavaju čiste i teoretske aspekte znanosti poput fizike, hemije i biologije, i također, onih koji rade na granicama ovih disciplina gdje se mogu donijeti samo duboke transformacije. Oni koji s takvim guštom govore o nužnosti kultiviranja znanosti i tehnologije ne shvataju uvijek da je, također, važno obučiti znanstvenike koji prakticiraju vrstu znanosti koja nema trenutnu korist, ali bez koje će muslimani uvijek biti oni koji primaju na kraju i moraju se nužno zadovoljiti sa nekoliko mrvica sa stolnjaka zapadnjačke znanosti i tehnologije.

Nasuprot onome što mnogi kažu u vezi s našim protivljenjem njegovanju zapadnjačke znanosti, mi nikada nismo branili nešto što, u svakom

slučaju, nije moguće u ovom historijskom momentu. Naš prijedlog je, ustvari, bio da se ovlada modernom znanostu na najbolji način kritizirajući njezine teorijske i filozofske temelje, a, onda, kroz ovladavanje ovim znanostima, pronaći islamiziranu znanost poduzimanjem budućih koraka unutar islamskog svjetopogleda i razlikovanja onoga što je utemeljeno na znanstvenim "činjenicama" od onoga što se filozofski interpretira, poput npr. stratigrafske strukture Himalaja ili geometrije kristala od hipoteza koje paradiraju kao znanstvene činjenice kakva je Darwinova evolucija. Mi nikada nismo naučavali neznanje, posebno za religiju kakva je islam koja se, utemeljena na znanju, mora suočiti sa svakom drugom školom ili načinom mišljenja koje polažu pravo na znanje stvarnosti.

Kako je tužno da u mnogim islamskim zemljama vladaju vlasti koji tvrde da su zaštitnici moderne znanosti, dok je opći kvalitet obrazovanja opao na tako mnogo polja tokom dvadesetoga stoljeća, kako to otkriva i površno istraživanje tako velikih univerziteta u prošlim vremenima poput univerziteta u Pendžabu, Aligarhu i Kairu. Nemoguće je razumjeti, kritizirati, integrirati ili transcendirati bilo koju formu znanosti bez njezinog dubljeg poznavanja. Nikakva količina slogana i emocionalnih ispada ne mogu zamijeniti znanje, čiji primat Časni Kur'an potvrđuje u ajetu: *Jesu li jednaki oni koji znaju i oni koji ne znaju?*¹⁴ Svakako ko radi u anorganskoj hemijskoj laboratoriji ne može slijediti formulu islamske znanosti a da ne provodi hemiju utemeljenu od Boylea, Lavoisiera i kasnijih modernih hemičara. Međutim, fizičari i hemičari koji rade u granicama ovih znanosti i koji su prožeti ne samo pobožnošću nego i znanjem islamskog svjetopogleda

¹² Stanley Jaki, *The Road of Science and the Way of God* (Chicago: University of Chicago Press, 1978), 3 ff.

¹³ Mi smo težili postaviti temelj za takav pristup prije preko četrdeset godina kada smo počeli osmišljavati našu *Znanost i civilizaciju u islamu*: također v. J. Glynn Ford, "A Framework for a New View of

Islamic Science" u: *Adiyat Halab*, University of Aleppo, Vol. IV-V, 1978-79. 68 ff. U posljednjim godinama pojavljuju se brojna djela muslimanskih učenjaka koji slijedi ovu liniju mišljenja. V. npr. djela Osmana Bakara, Muzaffera Iqbala i Syed Nomanula Haqa. Potrebno je ovdje spomenuti kako su zapravo neznatne

obrazovne mogućnosti za mlade muslimanske znanstvenike da istražuju polja poput filozofije i historije islamske znanosti u jednom islamskom kontekstu ili čak na zapadnjačkim univerzitetima, u poređenju s izučavanjem primjenjivih znanosti ili inženjeringa.

¹⁴ Al-Zumar, 9.

moгу transformirati ovu znanost u izravno jednu islamsku znanost materijala na isti način kako su, s novim svjetopogledom ili paradigmom utemeljenim na racionalizmu, empirizmu i sekularizmu, hemičari sedamnaestoga stoljeća kreirali novu hemiju na lešu tradicionalne alhemije čije unutarnje značenje nikada nisu shvatili. U svakom slučaju, svaka nada u otvaranje novog poglavlja u historiji islamske znanosti koja bi integrirala ono što može biti integrirano iz moderne znanosti bez izazivanja smrti islamskog pogleda na kosmos, mora se osloniti na one koji, također, budući da su duboko ukorijenjeni u islamski svjetopogled, poznaju moderne znanosti na njihovim najvišim nivoima a da nisu "ugušeni" i apsorbirani filozofijskim pretpostavkama i sekularističkim pogledom ovih znanosti.

Što se tiče onih muslimana koji su znanstvenici, ali ne rade u granicama njihovih znanosti, oni mogu, u najmanjem slučaju, ukazati na teoretska ograničenja njihovih znanosti, na opasnost scijentizma, na razdvajanje moderne znanosti od etike i nužnosti da muslimani naglase značaj etike koliko god je to moguće, te da je kriza slijepe primjene njihovih i drugih grana moderne znanosti prouzrokovana ljudskim odnosom s prirodom i samom harmonijom prirode. Oni, također, mogu sve prirodne fenomene istaknuti kao *ayat* Božiji sa značenjem ponad njihove materijalne stvarnosti.¹⁵

Kako je paradoksalno da, dok mnogi muslimanski politički mislioci osuđuju činjenicu da su mnogi muslimani navodno izvan zapadnjačke znanosti i tehnologije, islamski svijet sustiže i čak izjednačava ili nadilazi mnoga područja Zapada u njegovom uništenju prirodne okoline, što je direktna posljedica primjene moderne

tehnologije. Iako smo o ovom pitanju već raspravljali u ovoj knjizi, čovjek se jedva može suzdržati od spominjanja toga kako je veoma važno za muslimanske mislioce, uključujući i znanstvenike, da ožive autentični islamski pogled o prirodi čak i prije nego što se desi potpuna integracija moderne znanosti u islamski svjetopogled.¹⁶ Obaveza je muslimanskih znanstvenika posvećenih islamu da uveliko naglase stvarnu opasnost s kojom se susreće cijeli svijet kao rezultat primjene znanosti koja je s jedne strane odvojena od etike, a s druge strane zaboravlja Boga.

Oni su ti koji, zajedno sa drugim islamskim misliocima, moraju pomoći u tome da se počne otvoreno govoriti o mjestu, u trenutnom islamskom mentalnom prostoru, za druge mogućnosti izučavanja prirode, posebno na islamski način, ukazujući na činjenicu da je moderna znanost jedan dvosjekli mač. Moderna znanost čini "čuda" u medicini, a, istovremeno, olakšava umiranje miliona nerođenih, na što je jedan zapadnjački autoritet kao što je Papa Ivan Pavao II ukazao kad je govorio o širenju "kulture smrti" na Zapadu. Moderna znanost ostvarila je mnogo uspjeha u poljoprivrednim proizvodima, dok je direktno ili indirektno uzrok mnogo većem broju usta za hranu. Ona pročišćava vodu u gradovima na Zapadu, dok izaziva zagađenje njihovog zraka. I ovo nije čak ni pitanje uravnoteženog djelovanja, jer, ako se stvari nastave odvijati kao sada, može biti da tokom sljedećeg stoljeća ljudska bića prestanu postojati zahvaljujući slavi moderne znanosti. Takva tragedija može se dogoditi ne samo zbog znanstvene mogućnosti čovjeka da svoj bodež transformira u nuklearnu bombu a da ne zadobije neku veću kontrolu nad svojim strastima, *nafs al-ammarah*

Časnoga Kur'ana, nego čak i više zbog tzv. mirnodopske upotrebe primjene moderne znanosti koja, zajedno sa ljudskom pohlepom koja nije monopol samo jednog naroda, vodi ka najnemilosrdnijem ratu protiv same prirodne okoline od Boga stvorene, koja nas hrani i koja nam je omogućavala da živimo kao ljudska bića sve do sada.

4. Drugi važan korak jeste oživljavanje tradicionalnih islamskih znanosti gdje god i kad god je to moguće, posebno u takvim poljima kao što su medicina, farmakologija, poljoprivreda i arhitektura. Takav jedan čin ne bi dao samo veće povjerenje muslimanima u njihovu vlastitu kulturu već bi, također, imao duboke društvene i ekonomske posljedice. Štaviše, oni bi mogli, u određenoj mjeri, ukloniti monopolističke tvrdnje moderne znanosti i tehnologije. Čak i u Americi, kako je već spomenuto, nezapadnjačke forme medicine se rapidno šire uključujući akupunkturu i ajur-veda medicinu. Kako je čudno to da je islamska medicina, jedna od najstarijih u svijetu, još uvijek odsutna sa scene i da je najviše prezire većina ljekara iz samog islamskog svijeta! Konačno, postoji jedno udruženje za islamsku medicinu u Americi koje su osnovali muslimanski ljekari i nadati se je da će ono izazvati one koji su zauvijek opčinjeni onime što se događa na Zapadu, kako bi počeli tradicionalne islamske znanosti ozbiljnije uzimati u obzir.

Na ovom polju Pakistan i muslimanska Indija, koje su zadržale islamsku ili tzv. *yūnāni* medicinu živom do danas i osnovale takve uspješne institucije poput Hamdarad centra u Karačiju i Delhiju, trebale bi poslužiti kao model drugim muslimanskim zemljama. Teško se može prenatglasiti značaj uloge obnavljanja

¹⁵ V. M. Zaki Kirmani, "An Outline of Islamic Framework for a Contemporary Science" u: *MAAS Journal of Islamic Science*, Vol. 8 (1992), No. 2, 55-75, gdje se autor bavi s ovim i nekim drugim pitanjima koja se pojavljuju u ovom tekstu. Također v. njegov rad "Moving

Towards a New Paradigm" u: Ziauddin Sardar (ed.), *An Early Crescent* (London: Mansell, 1989), 144 ff. V., isto tako, uvodnike Muzaffara Iqbala u časopisu *Islam & Science*.

¹⁶ V. naš tekst: "Sacred Science and the Environmental Crisis: An Islamic Perspective" u:

The Needs for a Sacred Science, op. cit., 129 ff. Također v. Fazlun Khalid i Joanne O'Brein (eds.), *Islam and Ecology* (London i New York: Cassel, 1992) i Richard Foltz, Fredrick Denny i Azizan Baharuddin (eds.), *Islam and Ecology* (Cambridge: Harvard University Press, 2003).

tradicionalnih islamskih znanosti u *Dar al-islamu* u formiranju mosta između tradicionalno obučeni znanstvenika i praktikanata moderne znanosti te kao glavnog sredstva oživljavanja funkcije znanosti unutar islamskog intelektualnog univerzuma.

5. Jedan od najznačajnijih koraka koji se mora poduzeti u stvaranju istinske islamske znanosti jeste ponovno 'vjenčavanje' znanosti i etike, ne samo kroz ličnost znanstvenika već i kroz same teoretske strukture i filozofske temelje znanosti. Kao što je već spomenuto, ne postoji logička veza u modernom zapadnjačkom svijetu između znanosti i etike zato što preovlađujuća etika, koja je primarno kršćanska, korespondira svjetopogledu kojeg je moderna znanost iskorijenila. Što se tiče ukorijenjenog znanstvenog humanizma u stalno promjenljivoj ljudskoj prirodi, njegov utjecaj čak i na sekularistički Zapad nije velik kad je u pitanju stvaranje održive etičke alternative.

Rezultat ovakve situacije može se vidjeti u krizi životne sredine u kojoj svi pokušaji stvaranja i primjene različite etike, kada se jednostavno prihvata znanstveni pogled prirode kao jedini stvaran, imaju malo utjecaja na kontinuiranu destrukciju prirodnog okruženja. Ono što je potrebno jeste znanje kosmosa koje je kongruentno i koje dijeli isto univerzalno značenje sa etičkim normama koje su u svim civilizacijama nastale iz religija koje su ih utemeljile.¹⁷ Ovo je, naravno, zadatak za muslimanske teologe, filozofe i etičare, ali, također, i sami znanstvenici moraju učestvovati. Ne postoji, zapravo, mogućnost stvaranja jedne autentične islamske znanosti koja nije 'vjenčana' sa islamskom etikom u njezinom svjetopogledu i filozofiji, ali povezana sa etikom samo

od strane participatora znanosti koji personalno mogu ili ne mogu biti etični bez toga da, u svakom slučaju, njihovi etički pogledi nemaju ništa sa znanosti koju proizvode. Ova pitanja postaju, ustvari, još više hitnija budući da nova istraživanja u biomedicini i bioinženjeringu sada upućuju izazov samim temeljima svih religijskih etika, islamskoj ili dr.

Riječ o tehnologiji

Pitanje tehnologije je veliko i premda je povezano s modernom znanostu, ono ima različite vlastite probleme onoga čime se bavi zajedno s drugim filozofskim, psihološkim, religijskim, društvenim i ekonomskim pitanjima kojima se ovdje ne možemo baviti izuzev da naglasimo njezin odnos i, istovremeno, distinktivnost od čiste znanosti. Naravno da je više tehnologija nego čista znanost to što je Zapadu omogućilo da zadominira ostatkom globusa i da je moć inherentna ovoj tehnologiji ta koja odmah obogaćuje i izaziva bijedu i za koju je većina muslimanskih vlada zainteresirana. Ali, u procesu jurnjave i navodnog "hvatanja koraka" sa zapadnjačkom tehnologijom, kao da ta tehnologija stacionira, muslimanske zemlje su, ustvari, sebe učinile sve više zavisnima o Zapadu.

Razdor koji postoji među muslimanima zbilja ih sve više onemogućava zbog njegovih političkih i ekonomskih posljedica. Uzmimo slučaj Iraka. Jedna bitka u Iraku donosi više bogatstva nekim zapadnjačkim kompanijama (često iz trezora muslimanskih zemalja) nego što bi ga donijelo nužno popravljavanje i obnavljanje mnogih starih zgrada u gradu poput Kaira i u nekoliko drugih mjesta. Ovakva činjenica je rezultat

ne samo nedostatka jedinstva među muslimanima već, više od bilo čega drugoga, povjerenja muslimana u jednu vrstu zapadnjačke tehnologije, naime, u modernu vojnu tehnologiju. Isto važi na jedan ili drugi način za mnoge druge forme zapadnjačke tehnologije, od farmaceutske do nuklearne tehnologije.

Muslimanske zemlje ostaju primateljke svega onoga što kreatori moderne tehnologije odaberu da im prodaju uključujući i ostatke farmaceutskih proizvoda i one imaju malo izbora kad im se određene tehnologije, kao što je nuklearna, uskrate kao rezultat političkih razmatranja. Rezultat toga je da većina muslimanskih zemalja danas mnogo više zavisi od Zapada, nego što je to bio narod sjeverozapadne provincije u Pakistanu tokom prošlog stoljeća pod Britancima kada se borio protiv njihove direktne dominacije.

Kao što smo ranije istakli u ovoj knjizi, na ovom polju, kao i u znanosti, nužno je razviti islamsko razumijevanje parametara i faktora uključenih u tehnologiju i njezinu upotrebu. Mora se podsjetiti da ništa ne može biti više antiislamsko od ekonomije bez etike koju islam direktno povezuje sa Šerijatom. Isto važi i za razmatranje neposrednih problema bez jedne vizije šta njihova predložena rješenja uključuju za duži period, i, kao što se razmatraju islamska učenja koja se tiču čovjekova odnosa prema Bogu, razmatraju se i pitanja koja se tiču društva i, također, pitanje Božijeg stvaranja. Gdje je islamska kritika moderne tehnologije istovjetna onoj na Zapadu, onom koji je shvatio duboki dehumanizirajući učinak moderne tehnologije: od Heideggera i Louisa Mumforda do Ivana Illicha i Theodora Roszaka?¹⁸ Čak i kada se

¹⁷ Ovo je glavna tema našeg Cadbury predavanja 1994. održanog u Ujedinjenom Kraljevstvu, objavljeno kao *Religion and the Order of Nature*, op. cit.

¹⁸ Ovo ne znači da muslimani nisu oslovili ovo pitanje, ali se ono teško može smatrati glavnim pitanjem današnje muslimanske inteligencije ili kao da ima ozbiljni utjecaj na aktivnosti

muslimanskih vlada, uprkos spisima brojnih muslimanskih znanstvenika kakvi su Hasan Hanefi, Parvez Mansoor i nekoliko muslimanskih znanstvenika koji su povezani s Mrežom trećeg svijeta (Third World Network). V. npr. njihovo djelo *Modern Science in Crisis* (Penang: Third World Network, 12988). Također v. (zbornik radova)

Proceedings of the International Symposium on Science, Technology and Spiritual Values – An Asian Approach to Modernization (Tokyo: Sophia University and the United Nations University, 1987), koji se bavi Azijom općenito, ali uključuje i brojne eseje muslimanskih znanstvenika o odnosu između tehnologije i islamskog društva.

ovdje-ondje jave glasovi, oni se teško uzimaju zaozbiljno, kako to svjedoči katastrofalna situacija krize okoliša u mnogim područjima islamskog svijeta.

Ono što je potrebno jeste jedna evaluacija moderne tehnologije i izabiranje, čak i da su svi izbori ekološki i društveno govoreći loši, u svakoj situaciji ono što posljednje ometa obrazac islamskog društvenog i individualnog života i što posljednje uništava okoliš. Nisu dovoljna samo ekonomska razmatranja. Kad god je moguće, u poljima u rasponu od poljoprivrede do arhitekture, tradicionalne tehnologije muslimana – koje obično manje koštaju i kulturološki su integrirane u islamski obrazac života – moraju se očuvati i oživjeti bez ikakvog stida pred tehnološkim jurišom modernog svijeta koji, ako se nastavi, neće donijeti ništa drugo već kolaps samog sistema koji podupire ljudski život ovdje na Zemlji.

Mora se, također, uložiti mnogo truda, koliko je moguće, da se ostvari razvoj manje razornih alternativnih tehnologija, kao što je solarna energija, i ne čekati dan kada će solarni telefoni napravljeni na Zapadu za nekoliko dolara biti prodati muslimanskim zemljama za stotine ili hiljade dolara. U ovom teškom i izdajničkom minskom polju upotrebe i primjene moderne tehnologije, gdje organizacije poput Svjetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda slijede politike tokom 1990-tih, koje su bile direktno povezane sa uništenjem amazon-skih prašuma i ozonskog omotača u atmosferi, muslimani svoje poglede

uvijek moraju fiksirati na islamsko učenje o povjerenju (*amanah*) koje je Bog stavio na naša pleća, kako bi se zaštitila ne samo druga ljudska bića nego i cijela Zemlja. Islamska etika okoliša mora biti oživljena u kontekstu Šerijata i islamskog gledanja o prirodi na temelju Časnoga Kur'ana i brojnih spisa islamskih mudraca i dalekovidnih ljudi. Dvije stvari moraju biti učinjene: upućujući principi i okvir za sve tehnološkijske prerade i razvoj ponad slijepe emulacije i čak neposrednog ljudskog interesa, a da ne govorimo o tragičnim zahtjevima pohlepe koja svoju sjenu tako jako baca u ovoj debati.

Zaključni komentari

Nužno je u zaključku ponoviti da svaka znanost koja bi se legitimno mogla zvati islamskom znanošću, a ne bi narušila cjelinu islamskog reda, mora biti ona koja je svjesna "Vertikalnog Uzroka" svih stvari, zajedno s horizontalnim, znanost koja proističe i vraća se Istinskom (*al-Haqq*), Koji je uzrok svih stvari. Takvu znanost su muslimani gajili preko jednog milenijuma. Sada se mora ponovo oživjeti i islamska filozofija znanosti i islamski svjetopogled formulirani u jeziku razumljivom savremeniciima i, u njihovom svjetlu, moderna znanost mora se i kritički ocijeniti i formalno apsorbirati u islamski intelektualni univerzum. Nakon ovoga pojavljuje se novo poglavlje koje se može pridodati već slavnoj historiji islamske znanosti.

Ako bi se mogla kreirati jedna autentična islamska znanost na

temelju tradicionalne islamske znanosti, apsorbirajući elemente moderne znanosti koji korespondiraju nekom elementu stvarnosti, bio on isključivo onaj fizički, time bi se poduzeo glavni korak u autentičnom oživljavanju same islamske civilizacije. Štaviše, islamsko odbijanje da prihvati razlaz između religije, znanosti i filozofije, kao i između znanosti i etike, moglo bi imati najdublje posljedice za cijelo sadašnje čovječanstvo koje stoji pred ponorom uništenja izazvanog primjenom znanosti utemeljene na zaboravu Boga od strane modernog čovjeka, koji je, povrh toga, također, zaboravio svoju ulogu zaštitnika i nadzornika Njegovog stvaranja. Samo znanost koja proizlazi iz Izvora sveg znanja, od Sveznajućeg (*al-'Alim*) i koja se njeguje u intelektualnom univerzumu u kojem duhovno i etičko nisu samo subjektivističke već temeljne odlike kosmosa kao i Metakozmičke realnosti, samo takva znanost danas može spasiti čovječanstvo od masovnog suicida koji paradira kao ljudski progres. Nadajmo se da u ovim mračnim satima ljudske historije islamski svijet, kao nositelj posljednje Božije Objave, može izazvati nastanak istinske islamske znanosti koja ne bi oživjela samo civilizaciju već, također, djelovala kao glavna podrška svima na Planeti koji tragaju za jednom znanošću prirode i tehnologije koja može pomoći ljudima da žive u miru sa samima sobom, s prirodnim okruženjem i, iznad svega, sa Božanskom Realnošću Koja je ontološki Izvor ljudi i kosmosa.